

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2023, s. 10: 141-169

Darülfünun Tıp Fakültesi Talebeleri ve Tramvay Kumpanyası İhtilafı
Darülfünun Faculty of Medicine Students and Tramway Company Dispute

Hülya Öztürk

Doç.Dr., Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi,

Tıp Tarihi ve Etik ABD,

Assoc. Prof. Dr., Osmangazi University, Faculty of Medicine,

Medical History And Ethic

hulyaozturk33b@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8999-4213

DOI: 10.56720/mevzu.1252945

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Öztürk H. "Darülfünun Tıp Fakültesi Talebeleri ve Tramvay Kumpanyası İhtilafı" *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Eylül 2023): 141-169. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1252945>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

19.yy'ın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti topraklarında kitle taşımacılığı adına büyük bir atılım gerçekleşmiş, önce atların sürdüğü arabalar ile ardından ise tramvay sistemleri ile ulaşım sağlanmaya başlanmıştır. Tramvay işletmeciliği Osmanlı topraklarında Belçikalı bir şirket tarafından devletle imzalanan anlaşmalar ile sürdürülmekteydi. Pek çok imtiyaza sahip toplu taşımacılığı elinde bulunduran şirket Cumhuriyet'in ilanı ile da hizmetlerine devam etmiştir. 1924 yılına gelindiğinde toplumsal meselelere duyarlılığı her zaman yüksek olmuş olan Tıp Fakültesi öğrencileri, Tramvay şirketini elinde bulunduran yabancı Sermaye'ye karşı fiyat tenzilatı hususunda bir direnişte bulunmuştur. Araya İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İstanbul Valiliği, Nafia Vekaleti ve Dahilye Vekaletleri'nin de girmesiyle olay oldukça geniş bir kamusal alana yayılarak gündeme oturmuştur. Dönemin gazeteleri konu hakkında her gün oldukça teferruatlı bilgiler paylaşmıştır. İki öğrencinin yaralanması, bir polis memurunun işten el çektilmesi, tramvay seferlerinin zaman zaman durması, tramvay şirketinin basılarak tahrip edilmesi gibi sonuçlara sebep olan olay 1924'ün son aylarında kamuoyunu oldukça meşgul etmiştir. Yeni Türk Devleti tarihinde ulusal bir ayaklanma özelliği gösteren olayda bilete 80 para vermeyi reddeden Tıbbiyeli gençler, tenzilat elde ederek ödemelerini 40 para üzerinden yapmayı mücadeleleri ile elde etmişlerdir. Bu direniş Cumhuriyet döneminde emperyalist sermayeye karşı kazanılmış ilk zafer olma özelliği gösterirken, direnişçi öğrenciler ise 40 paralık adamlar olarak tarihe geçmiştir. Bir örnek olayı tanıtma ve tartışma amacıyla niteliksel bir araştırma özelliği gösteren çalışma, 1924 yılında yaşanan bir olay çerçevesinde kurgulanmış, konuyla ilgili dönemin arşiv belgeleri-sürelî yayınları ve tetkik eserleri incelenerek, ilgili görülenler Osmanlı Türkçesi'nden transkribe edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbiyeliler, Tramvay hadisesi, Kasım 1924, Darülfünun Talebesi, öğrenci indirimi

Abstract

From the end of the 19th century, a great breakthrough was made in the name of mass transportation on the territory of the Ottoman Empire, and transportation began to be provided first by carriages driven by horses and

then by tram systems. Tramway management was carried out in Ottoman lands with agreements signed with the state by a Belgian company. The company, which holds public transportation with many privileges, continued its services with the proclamation of the Republic. By 1924, the students of the Faculty of Medicine, who had always been highly sensitive to social issues, resisted against the foreign capital holding the Tramway company in terms of price reduction. With the participation of Istanbul Police Department, Istanbul Governor's Office, Ministry of Public Works and Ministry of Internal Affairs, the event spread to a wide public area and became a current issue. The newspapers of the period shared very detailed information about the subject every day. The event, which caused the injury of two students, the dismissal of a police officer, the interruption of tram services from time to time, the destruction of the tram company by raid, occupied the public in the last months of 1924. In the event that showed a national uprising feature in the history of the New Turkish State, the medical students who refused to pay 80 coin for the ticket, obtained a discount and made their payments over 40 coin. While this resistance was the first victory won against the imperial capital in the Republican era, there sisters went down in history as men worth 40 coin. The study, which shows a qualitative research feature for the purpose of introducing and discussing a case study, was constructed within the framework of an event in 1924, the archive documents, periodicals and research works of the period related to the subject were examined and the relevant ones were transcribed from Ottoman Turkish and included in the study.

Keywords: Medical Student, Tram Incident, November 1924, Student of Darülfünun, student discount.

Giriş

Osmanlı Devleti içerisinde İlmîye, Kalemîye ve Seyfiye sınıfları ayrı bir yere sahip olmuş, devlet içerisindeki ağırlıkları her zaman hissedilmiştir. Tıp ilmi ve eğitimi de diğerlerinden ayrı bir yerde konumlanmakta, teknik bilgi birikimi istemekte olan bu sınıfın mensuplarının eylemlerinin ikame edilememesi bu grubun özellikli bir yerde görülmesini sağlamaktaydı. (Baş, 2019, 5-38.) Tıp mensuplarının ve öğrencilerinin genellikle devletle olan ilişkileri iyi seviyede olmuştur. Osmanlı 19. yüzyıla gelindiğinde sağlık alanında yaşadığı

sorunları çözmek adına bazı adımlar atmaya başlamış, yeni kurulan ordu olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye hekim ve cerrah yetiştirmek adına modern tarzda eğitim verecek bir Tıp okulu açılmasına karar vermiştir. Dönemin hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi'nin çabaları ve padişah II.Mahmut'un iradesiyle hayata geçirilen fikirler 14 Mart 1827'de Tıphane ve Cerrahhane-i Amire adı verilen tıp okulunun açılmasını sağlamıştır. Modern tıp eğitiminin okutulması amaçlanan bu okulda pek çok yenilik yapılmaya çalışılmıştır. Ancak tıp okumanın zorluğu, kaynakların daha çok yabancı dil olması, okulun dilinin Fransızca olması, derslerin Fransızca ve İtalyancaya odaklanması gibi sebeplerden dolayı okulu bitirip, hekimlik hizmeti verebilenlerin sayısı oldukça azdı. Tıbbiye'ye başlayanlar ya okulu tamamlayamıyorlar ve yahut tamamlayanlar tıp mesleğini yerine getirmiyorlardı. Bu durum hekim ihtiyacının yurt dışından veya Osmanlı'nın gayri Müslim tebaasından karşılanmasına sebep olmaktaydı.(Öztürk&Şaylıgil, 2015, 174-185; Öztürk, 2009, 1-120.Yıldırım N. İstanbul Tıp Fakültesi Tarihine Bakış. Erişim Tarihi: 03.04.2023.)Sürekli savaş halinde olunan 19. yy şartları altında gayri Müslim veya yabancı uyruklu hekimlerin askeriye verdikleri tıbbi bakıma ne kadar güvenilebilirdi. Bu durum Türk sağlık çalışanlarına olan ihtiyacı ve tıbbiyelilerin önemini arttırmaktaydı.

Osmanlı Devleti, son döneminde ayakta kalabilmek adına yabancı sermayeye ve devletlere pek çok imtiyaz vermek durumunda kalmıştı. Sadece Tıbbiye mensuplarının değil tüm gençliğin yabancı imtiyazlarına olan tepkileri Osmanlı son dönemleri içerisinde zaman zaman kendini göstermiştir. Gençliğin bu tarz siyasi eylemlerini I. Meşrutiyet döneminin öncelerine kadar götürebilmekteyiz.(Şahin M, 2015, 265-280) Bunlardan Tıbbiye özelinde birkaç örneğe yer verilecek olursa; II. Abdülhamit döneminde önemli tıbbiye nazırlarından Saip Paşa döneminde yaşanan aşağıdaki olay Tıbbiyelilerin her daim ülkenin gündemine sessiz kalmadığı, toplumun şekillenmesindeki önemlerine dikkatleri çekmektedir. Beyoğlu'nda Abdülmecit zamanında açıldığı bilinen ve Abdülmecit zamanından başlanarak padişahlarca da oldukça sık ziyaret edilen Naum Tiyatrosunda bir Fransız kıızı "Joli Turc" (yakışıklı Türk) ifadesinin geçtiği bir şarkıyla ünlenmişti. Tıbbiyeliler bir gün bu şarkıyı seslendirmesini şarkıcıdan isterler. Bu esnada Beyoğlu Levantenleri ise Fransız Ulusal Marş'ını istemeleri sonrasında, Tıbbiyeliler "başka ulusun marşını istemeyiz"

diye ayaklanırlar. Bu olayı takip eden zamanlar da Mektebi Tıbbiye Beyoğlu'ndan Demirkapı'ya taşınır. Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığına yeni atanmış olan Saip Paşa, Sultan Abdülhamid'in bu olayları kastederek "Öğrenciler pek serbest..." şikayetine karşılık olarak "Dünyanın her tarafında tıp öğrencileri serbesttirler, tababet, baskı altında öğrenilmez" diye cevap verir.(Çağlayaner, 2003, 1-78;Vatan, 16.12.2010; BOA, HR:MKT, 650.93.)

Tıbbiyeli gençlerin milli unsurlara bağlılığının kanıtı bir diğer olay ise Birinci Dünya savaşı sırasında vuku bulur. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında yer yer işgal edilmeye başlanmış, bu işgallerden tüm Osmanlı mülkü olduğu gibi payitaht da nasibini almıştır. Önce fiilen 13 Kasım 1918'de işgal edilen İstanbul, ardından 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir. İşgali protestolar Anadolu'da milis kuvvetlerce başlatılmış, İstanbul'da da protestolar devam etmiştir. Bir protesto da Tıbbiyeli Hikmet Bey(Boran) önderliğinde dönemin önemli Tıbbiye hoca ve reislerinin de katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Protestolarda öğrencilere destek veren hocalardan bazıları Besim Ömer Paşa, Akil Muhtar gibi isimlerdir. Tıbbiye'nin yabancı emperyalizmine karşı bu direnişi 14 Mart 1919 gününde gerçekleşmiş, günümüzde de bu tarih tıp bayramı olarak kutlanmaya devam etmektedir. Tıbbiyelilerin bu direnişleri Sivas'ta da kendini göstermiş, Sivas kongresine Tıp Fakültesi Talebe Cemiyetini temsilen delege olarak katılan Hikmet Bey, sömürge ve emperyalizme karşı tutumlarını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, "manda ve himayenin reddinde kongre delegeleri tavizkar davranır iseler Tıbbiyelileri karşısında bulacağı"yla ilgili görüş ve isteklerini kongreye iletmişlerdir (Vatan ve Sıhhat, 2015, 221-8).

Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarında vuku bulmuş bir tıbbiye hareketinden bahsedilecektir. Yabancı Sermayeye karşı milli çıkarları korumak adına gerçekleştirilen gençlerin direnişi bu olay özelinde anlatılmaya çalışılacaktır.

Gereç-Yöntem

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Yeni Türk Devleti'nin tesis edildiği yıllarda gerçekleşen bir olay üzerine kurgulanmıştır. Çalışma, 1924 senesinin Kasım ayında vuku bulan Tramvay şirketi ile Tıbbiyeli öğrenciler arasında

başlayarak tüm Darülfünun öğrencilerinin, Nafia vekâleti ile tüm gazetelerin de işe karışmasıyla büyüyen bir olay çevresinde gelişmektedir. Doküman Analizi kapsamında Nitel Araştırma özelliği taşıyan örnek olay çalışması sırasında öncelikle Osmanlı Devleti'nde araba ve araba taşımacılığı üzerine araştırmalar yapılmış, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve konuyla ilgili ikinci el kaynaklar da taranmıştır. Kaynaklar, tasnifi ve tahlilleri yapıldıktan sonra Osmanlı Türkçesinden çevrilileri yapılarak metin içerisinde kullanılmıştır. Metin içerisinde Osmanlı Devleti'nden bahsedilirken Hicri tarih kullanılırken, Cumhuriyet dönemi tarihlemelerinde Miladi olarak verilmesine dikkat edilmiştir.

Örnek olay araştırmaları için TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı belgeleri olayın geçtiği tarihlerin öncesi ve sonrası esas alınarak taranmış, elde edilen veriler betimsel olarak ortaya konmuştur. Niteliksel araştırmamızın örnek olayının gerçekleşme tarihi 10 Kasım 1924 tarihinde talebe temsilcilerinin Nafia vekâletine yazılı başvurusuyla başladığından konuyla ilgili olayın çözülmesi için geçen süre ve olayı hazırlayan durumları anlayabilmek adına öncesi ve sonrasındaki 15'er gün dikkate alınarak olay temelli araştırma tamamlanmıştır. Bir Üniversite kütüphanesinin mikrofilm odasında süreli yayınların da incelemelerinin tamamlanmasının ardından çalışma, örnek olay özelinde taranan arşiv belgeleri, dönemin süreli yayınlarıyla birlikte araştırma ve tetkik eserlerin de kullanılmasıyla sonuçlandırılmıştır.

Bulgular

1. Osmanlı Devleti Toplu Taşımacılık Sisteminde Tramvaylar ve Yabancı Sermaye Yönetiminde Tramvay Şirketi

Osmanlı Devleti'nde araba(günümüz karşılığı düşünülmemelidir.) kullanımını yaygın değildi. Halk ve devlet ricali ya yürüyerek ve yahut da at'a binerek ulaşım sağlamaktaydı. Toplu taşımacılığa geçmeden evvel şehirde at ve eşek gibi vasıtalarla taşımacılık sürmekteydi. Gerek Klasik Osmanlı döneminde gerekse sonraki dönemlerde arabaya binmek erkeklerin eylemleri içerisinde gösterilmezdi. Osmanlı Arşivi incelendiğinde de at ve öküz arabalarının ya yük taşımacılığında veyahut hanım sultanların emrinde olduğu görülmekte-

dir.(BOA, Ae. Smdh.I.,22.05.1162; BOA, Ae. Smdh.I., 22.05.1162; BOA, Ae. Smdh.I.20.08.0973; BOA, AE.SMMD.IV, 49/5676, BOA, HH.İ, 14.01.1275)

Araba kullanımına Osmanlı Devleti'nde yüzünü batıya çevirmiş, yenilikçi padişah olan II. Mahmut döneminde başlanmıştır.(İpşirli, 1991, 242-5) Sultan arabaya binmeyi adeta bir alışkanlık haline getirmişti. II. Mahmut sonrasında Abdülmecit döneminde durum daha da yaygınlaşmış, savaşta Osmanlı yanında yer alan Fransa ve İngiltere devletlerinin de etkisiyle bu taşımacılık Osmanlı topraklarında oldukça kabul görür olmuştur. Bu durum zamanla bir ekonomik pazar haline gelmiş, yabancı pek çok araba şirketi reklamlarını ülkede yaygınlaştırmıştır. (Engin, 2015, 390vd; BOA, Y..Prk.Tkm., 1312)

Atlı tramvay işletmesinin kurulmasına ilişkin ilk sözleşme Sultan Abdülaziz döneminde, 30 Ağustos 1869'da düzenlenmişti. Kurulacak bir şirket adına Karapano Efendi, dönemin Nafia(Bayındırlık) vekili ile sözleşmeyi imzalamıştır. Dersaadet'te tramvay işletme imtiyazını almış olan Kostaki Karapano Efendi'ye şirketinin nizamnamesi takdim edilmiştir. Oluşturulan mukavele-nameyle tramvayın işleteceği başka sokaklarla Üsküdar ve havalisinde omnibus arabalarının çalıştırılmasının imtiyazının Karapano Efendi'ye itasına dair yazışmaların hem Devlet Şurası, hem de Vekiller Heyetince onaylanmasına karar verilmiştir.(BOA, ŞD, 03.07.1286; BOA, ŞD, 17.04.1289)

Tramvay şirketleri tarafından ilk tramvay hattı at arabaları ile yapılmaktaydı. At arabacılığının artmasıyla birlikte yolların düzenlenmesi ve arabalar için genişletilmesi kararlaştırılmış, Dersaadet'teki cadde ve sokakların ıslah ve tanzimiyle yeni yolların açılması ve omnibus ve adi araba şirketi tesisi için iktiza eden eşya ve edevat masrafları hakkında mütalaat hazırlanmıştır. (BOA, ŞD, 5.11.1285)Bu sözleşme gereğince İstanbul caddelerinde insan ve eşya taşınması amacıyla ray döşenmesi ve atlı araba tesisleri kurulması için yetki 40 yıl süre ile Konstantin Karapano Efendi'nin oluşturacağı ve temsil edeceği Kumpanya(Dersaadet Tramvay Şirketi)'ya verilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi 17 Ekim 1869 tarihli belgeye göre İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Galata-Üsküdar-Eyup semtlerinde omnibus adı verilen arabaların işletilmesi için istenen izin talebinin ardından bazı imtiyazlar elde edilse de Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de omnibus arabası işletmek üzere kendilerine evvelce verilmiş olan imtiyazın hükmü icra olunmadığından Dersaade-

te yeniden arzuhaller verilerek yeni düzenlemeler sağlanmıştır. Arzuhallere göre bu işletmeyi yapmak üzere görevlendirilenler gayrimüslim eşraf olmuştur. (BOA, ŞD, 17.04 1289; BOA, ŞD, 17.10.1285)

Mösyö Komondo ve Hristaki Zoğrafos Efendi ve Mösyö Zarifi ve Konsantin Karafasto Efendinin de kurucusu buldukları “Dersaadet Tramvay Şirketi” aynı yılın içinde (1869) kurulup faaliyete geçmiş, Dersaadet Tramvay şirketi şehremaneti arasında mukaveleler imzalanmış, Rumeli demiryolları için çalışmalar düzenlenerek, ülkede bu oluşum genişletilmeye çalışılmıştır. (BOA,A.)DVN.MKL, 1288; BOA. HR. TO. 453/71; BOA, ŞD, 1296)

Verilen imtiyazlar sonrasında 1911’de “Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi” kuruldu. Şirket Selanik, İzmir, Bağdat, İstanbul, Bursa, Adana gibi yerlerde elektrik tesis etmekte, tramvaylar için elektrik kaynağı oluşturmaktaydı. Aynı yıl Tramvay Şirketinin vagonlarının elektrikle çalıştırılması için sözleşmeler imzalanmış ve tramvaya elektrik bağlanması izni çıkmıştı. “Dersaadet Tramvay Şirketi Hududunda Kudret- i Elektirikiye İstimaline Dair” karar ile hükümet, tüm şebekede tramvay arabalarında elektrik enerjisi kullanımına ruhsat verilmesini öngörüyordu. Bu sözleşmeyle elektrifikasyona geçen tramvay şirketi, fabrika yapmaya, elektrik enerjisi satın almaya, fiyatı Nafia Vekaleti’ ne onaylatmaya, Karaköy köprüsüne çift hat döşemeye ve ayrıca eski yolları genişletmeye yetkili kılınmıştı. (BOA, BEO, 1321; BOA, DH.İ.UM.EK, 1335; BOA,A.)DVN.MK, 1324)

1911/1912 yıllarında İstanbul ve Beyoğlu'nda mevcut tramvay hatlarına ilaveten inşa olunacak yeni hatların imtiyazının da Dersaadet Tramvay Şirketine ruhsat verilmesi ve 1332 yılında Dersaadet Tramvay Şirketi hatlarında elektrik enerjisi kullanılmasına izin verilmesine dair mukavele imzalanması sonrasında (BOA, MV, 1330; BOA,A.)DVN.MKL, 1332)1911/1912 yıllarında Ortaköy tramvay elektrikli hattı kurulmuştur. 1914 senesinde Karaköy-Ortaköy elektrikli tramvay hatında seferler başlamış, aynı yıllarda bu hatlar Üsküdar-Kadıköy, Üsküdar-Kısıklı, Üsküdar-Çamlıca, Bağlarbaşı-Millet bahçesi hatları ve benzeri pek çok hatla genişletilmeye çalışılmıştır. (BOA, DH.MUI, 1328; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 1330; BOA, DH.İD, 1332) Bu yıllarda bu hizmet o denli önem taşımaktaydı ki Dersaadet Tramvay, Tünel ve Tenvir-i Elektrik Şirketi Genel Müdürü verdiği

hizmetlere karşılık 2. dereceden Osmanlı Nişanı ile mükafatlandırılmıştı. (BCA, 230-0-0-0,1914) Tramvay insanların hayatını oldukça kolaylaştırırsa da ücretinin fazlalığı dönemin gazetelerinde yer almış, Tanin gazetesinde çıkan makale sonrasında Nafia vekâleti durumla ilgili tedbirler düşünmeye başlamıştı.(BCA, 230-0-0-0/NafiaVekaleti, 1915)

2. 1924 Yılı Kasım Ayı: Tıbbiyeliler ve Tramvay Şirket-i Kumpanyası

Osmanlı Devleti içerisinde şehir taşımacılığı içerisinde öğrenciler çok zaman ayrıcalıklı olmuş, zaman zaman indirimli tarifeye tabi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti son dönemlerinde en çok kullandığı taşıma araçları olan vapurlarda öğrenciler için pek çok indirim uygulamıştır. Uygulanan bu indirimler bazen öğrencilere yarı fiyat bazen de asker bileti uygulanması şeklinde gerçekleşmekteydi.(BOA, MF.MKT, 1290; BOA,MF.MKT, 1290; BOA,HR. SFR, 1891)

Tramvay şirketinin kurulup işletmesini sürdürdüğü ilerleyen yıllarda bazı indirimlerde bulunduğu Osmanlı arşiv kayıtlarında mevcuttur. Hicri 1332 yılında önce Mektep muallimleri ve müfettişlerine tramvay ve vapurlarla seyahatlerinde ücret indirimini yapılmasının nizamname hükümlerine uygun olmadığı belirtilmiş, 1335 de ise talebenin yarım ücretle seyahat edebilmesi için onbeş yaşını geçmiş olmamaları ve okul müdürlüklerinden paso getirilmesi de şart koşulmuştur. Yine 1335 yılında Tıp Fakültesi talebelerine tramvay ve vapur ücretlerinin yarım olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA,MF. MKT, 1332; BOA, MF. MKT, 1335; BOA, BEO, 1335.)

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Saltanatın kaldırılmasını takip eden henüz Cumhuriyet idaresine geçilmediği günlerde Nafia(Bayındırlık) Nezareti ile Şehremaneti temsilcileri ile Dersaadet Tramvay Şirketi arasında bir anlaşma yapılmış, yolculuk tarifeleri, personel ücretleri konularını belirleyebilmek adına bir komisyon oluşturulması ve bu komisyonun Nafia Vekâleti, belediye ve şirket temsilcilerinden oluşması, 3 ayda bir toplantı yapmaları kararlaştırılmıştır. 1 Ocak 1924' den itibaren de gelirin % 3.5' inin Belediye ödeneği olarak ayrılması ve personelin Türkleştirilmesi de yine anlaşma maddelerinde yer almıştır.(BCA, 30-18-1-1, 1923.)Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda tramvay şirketi önceki dönemlerdeki şirket imtiyazlılarınca işletilmekteydi. Şirket, Nafia vekâleti ile görüşmeler yaparak koşulları belirlemekteydi.(BOA, 230-0-0-0,

1919) Dersaadet Tramvay şirketi sayesinde ve yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda sürdürülen tramvay taşımacılığı İstanbul ili için oldukça büyük bir kitle taşıma sorununu da ortadan kaldırmaktaydı. 1924 senesinin Kasım ayında Darülfünun öğrencileri ile Tramvay kumpanyası çalışanları arasında husule gelen hadiseler ise bu taşımacılığın bir süre aksamasına yer yer tahribatların yaşanmasına sebep olmuştur. 1924 senesinde İstanbul Tramvay şirketi ile tıp öğrencileri arasında başlayan bu olaylar çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

2.1. Öğrencilerin İstekleri

İstanbul ili Cumhuriyet'in ilanıyla başkent olma özelliğini kaybetse de Yeni Türk Devleti topraklarında yabancı sermayenin en çok iş yaptığı illerin başında gelmekteydi. Kitle taşımacılığında en başlarda olan tramvayların işletilmesi imtiyazını elinde tutan şirket, bir Belçika şirketi olup, Cumhuriyet hükümetiyle pek çok anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre tramvaylara binen öğrencilerden o hat için geçerli olan bilet ücretinin yarısı alınacaktı. (Ünal, 1978, 2-4) 80 para olan tam ücretin 40 parası (bir kuruş) paso getiren on beş yaşını doldurmamış tüm öğrenciler için geçerliydi. Şirket mensupları olay sırasında Darülfünun öğrencilerinin vermeyi önerdiği yarı parayı almayı reddederek tam para istemişlerdir. Öğrenciler, tramvay seyahatleri sırasında yarı ücret ödemeyi talep etmekteydiler. Tramvay ücretleri öğrencilerden 80 para değil, 40 para olarak tahsil edilmeliydi. Bu isteklerinde ısrarcı olan öğrenciler aralarından görevlendirdikleri temsilcileriyle öncelikle isteklerini bildirmek üzere 10 Kasım Pazartesi günü Nafia Vekâleti Şirketler Komiserine yazılı bir beyanda bulunurlar. Öğrenciler aynı taleplerini iki gün sonra tramvay şirketine bildirmeye çalışsalar da girişimleri dirençle karşılaşır. Konunun kendilerine yazılı bir şekilde beyan edilmesini talep eden şirkete, bu dilekçe ulaştığında bir gün sonra yani 13 Kasım günü Darülfünun emininin de görüşmede bulunduğu bir toplantıda öğrenciler fikirlerini açıklayabilmişlerdir. Şirkete bir gün sonra Cuma akşamına kadar süre verdiklerini dile getiren öğrenciler, kararlarında kat'idirler ve gerçekleşmez ise her türlü çareye başvuracaklarını belirtmişlerdir. Görüşme sonrasında iki gün geçmesine rağmen, şirket 15 yaş sınırını uygulamaya devam etmiştir. (Şahin M, 2015, 265-280)

Kamuoyundaki huzursuzlukları da ortadan kaldıracırmek adına 14-15 Kasım günü gazetelerine açıklama yapan öğrenciler, yapmak istediklerini izah etmişlerdir. Amaçlarının seyrü seferlere engel olmak değil, haklarını elde etmek ve Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain şirketlerinde olduğu gibi Dersaadet Tramvay Şirketinin de bu haklı isteklerini kabul etmelerini talep ettiklerini bildirmişleridir. (Şahin M, 2015, 265-280)

2.2. Olaylar Başlıyor

Türk kurtuluş savaşındaki milliyetçilik akımının etkilerinde olduğu gibi yeni kurulan Türk Devleti de millet esası üzerinde şekillenmekteydi. Şirketin indirim uygulamayı reddetmesi öğrenciler arasında huzursuzluklara yol açmıştır. Durum pek çok kargaşaya ve tramvay biletçileri ile öğrenciler arasında neredeyse her gün kavgaya giden sıkıntılıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Nafia vekâleti ve şirkete isteklerini bildiren öğrenciler verdikleri sürelerin bitimi ve kamuoyu bilgilendirmeleri sonrasında 15 Kasım günü sabahın erken saatlerinde Sirkeci’de toplanarak tramvaylara binerek yarı ücret ödemeye kalkışmışlardı. Ortaya çıkan olaylardan şirket yöneticileri de memnun olmadığından şirket ve Nafia vekâletinin masaya oturup anlaşma sağlayana dek durumun kanla sonuçlanmaması için her tramvaya sivil bir polis bindirilmesi kararlaştırmıştı. Emniyet mensupları konu hakkında bilgilendirilerek seferber edilmiştir. Tramvaylarda görev alacak bu polislerin görevi biletçi-öğrenci çatışmasını önlemektir. İlerleyen günlerde huzursuzluklar öyle bir hal almıştı ki birleşen neredeyse “İki bine karib (yakın) darülfünun ve mekatib-i aliye talebesi tramvayların önüne yatmak ve tramvay hareket kollarını almak suretiyle umum seyrü seferi tatil etmek” gibi faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Talebelerin birleşmesiyle sayıları giderek artan öğrencilerin ayrıca “devam eden intizamsızlığın ortadan kalkacağı esnada harbiye önünde kendilerine müdahalede bulunan polis efendilere derdest muamelede buldukları” dönemin tramvay şirketi ve İstanbul ili valiliği arasındaki yazışmalarda belirtilmekteydi. İşin içerisine Emniyet Müdürlüğü-Nafia ve Dâhiliye Vekâletleri ile Tramvay Kumpanyasının karışmasıyla büyüyen olayda öğrencilerin protestoları tüm bu kurumların yazışmaları ve telgrafları ile çözülmeye çalışılmıştır. Dönemin kamu kuruluşları ile şirket yazışmalarından anlaşıldığına göre, Tramvay şirketinde nakil

icraatı kabul edildiğinden dolayı Kasım ayının ikinci perşembe günü darülfünundan yirmi efendi emin önünde vagona binerek (beyazıt'a kadar) kendilerini nakil ettirdikleri gibi, bu öğrencilerin vagonlara binerek tramvayların önüne toplanarak tramvayı seyrü sefirden tatil ettirdikleri de gözlenmiştir. Bunların üzerine şirketin de şikayetleriyle öğrencilerin yaptıklarının intizamı ihlal etmekte olduğu, bu yüzden olaylar yatıştırılmazsa olayla ilgisi olan talebelerin emniyetçe tespitine müsaade edileceği vilayet yetkililerince bildirilmiştir.(BCA, 230-0-0-0/ 34T, 1924; BCA, 30-10-0-0, 1924; BCA. 30-10-0-0, 16.11.1924)

Tramvay şirketi ile Tıbbiyeliler arasında başlayan ve sonrasında tüm Darülfünun öğrencisinin dâhil olduğu olaylar 1924 yılının Kasım ayının 15'i günü alevlenmiş, meydana gelen olayda 40 para karşılığı bilet yüzünden tıp öğrencileriyle biletçi arasında bir tartışma meydana gelmiş, duruma sivil bir polis memuru müdahalede bulunmuştur. Olayın tramvay çalışanları tarafından tahrik edilmesiyle kanlı bir biçime dönüştüğü, tıbbiye öğrencilerinden iki öğrencinin ağır yaralandığı dönemin gazetelerinde yer almıştır. 15 Kasım günü gerçekleşen toplu direnişte sakin başlayan gün olaylarla sonuçlanmış, Harbiye'den tramvaya binen 3 Darülfünun öğrencisi biletçiyle münakaşa etmişlerdi. Biletçi, tramvay şirketi ile vekâlet arasındaki anlaşmanın 16. maddesi uyarınca 15 yaşından büyük olan öğrencilere "tam bilet almalarını" söylemekte, tıbbiyeliler ise "almayacağız" demekteydiler. (BCA, 230-0-0-0/34T, 09.12.1924)Gençlerle biletçiler arasında, "alacaksınız-almayacağız" tartışması sürerken tramvay durdurulmuş, biletçinin, çevredeki tramvay amelelerinden yardım istemesi üzerine olay yerine çok sayıda işçi gelmiştir. Talebeler geri adım atmamış, direnmeye devam etmişlerdir. İşçilerin gelmesiyle 3 talebe ansızın öfkeli bir kalabalığın çemberi içinde kalmıştır. Tramvayın anahtarını almaya çalışan öğrencilere sivil bir polis, tahrik içeren ifadeler ile bağırınca öğrencilerin polis üzerine yürümesi sonrasında polis memuru altı kez silahını ateşlemiştir.(Şahin M, 2015, S.265-9)Böylelikle tramvay işçileri ile gençler arasında kavga çıkmış, silah sesiyle kalabalık hızla dağılmış, iki öğrencinin ise yere düştüğü gözlenmiştir. Öğrencilere isabet eden kurşunun polis memurlarından olayda dahli bulunduğu tespit edilen Hayrettin beyin tabancasından çıktığı düşünülmüştür. Eczacı ve dişçilikten birer öğrenci ve öğretmen okulundan bir öğrenci dışında bir de vatan gazetesi muhabirinin yaralandığı

olayda öğrenciler kanlar içinde hastaneye kaldırılmış, bu durum diğer öğrencileri daha da kızdırmış, öğrenciler polisin üzerine yürümüşlerdir. Polis Hayrettin, kaçarak olay yeri yakınlarındaki Harbiye Mektebi'ne sığınmıştır. Olaydan sonra polis memuru tabancasının haberi olmadan ateş aldığını ve öğrenciler tarafından dövüldüğünü iddia ederek şunları söylemiştir: "Harbiye önünde talebe galeyana gelmişti... Ben de vazife için oradaydım. Birdenbire fark edemedim üzerime hücum ettiler. Aralarına alarak dayağa başladılar. Talebenin ortasındaydım ve sıkıştım. Tam bu sırada nasıl oldu bilmem cebimde bulunan tabanca ateş aldı, aklım başımdan gitmişti, talebe üzerime yürüdü. Kaçmak zorunda kalarak, kendimi Harbiye'ye attım." (Ünal, 1978, 2-4; Şahin M, 2015,268-270)

Polis memurunun ifadesinde bir takım çelişkiler tespit edildiğinden ve tabancanın kendiliğinden ateş alması imkânsız görüldüğünden Polis Hayrettin hapis cezası almaktan kurtulsa da meslekten men edilmiştir. Başbakanlık Devlet Arşivi belgelerinde ise durum şöyle anlatılmıştır; "içlerinden polis hazretlerinden efendinin ne suretle atıldığı henüz katti surette tesbit edilemeyen silahdan çıkan kurşunla üç efendiden ikisi ellerinden mecruh(yaralı) düşmüştü" buna göre bu polis memurunun isminin Hayri olduğuanlaşılmaktaydı. Belgeden anlaşıldığında göre polis memuru hakkında adliyece tahkikata vaz edilmişti. Mevzu kalmış olan hadisatta ise tramvaylar kısmen seyrüsefere başlatılmıştır.(BCA.230-0-0/ 34T, 09.12.1924; BCA, 30-10-0-0, 16.11.24)(Tablo-1)

Tablo-1: Tramvaylardan Darülfünun talebelerinin yarı ücretle faydalanmaları ile Darülfünun talebelerinin gösterileri ve çıkardıkları olaylarla ilgili yazışmalar. Dosya Ek 34T: 50 Adet ek bulunmaktadır. TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. Tramvaylardan Darülfünun Talebelerinin Yarı Ücretle Faydalanmaları İle Darülfünun Talebelerinin Gösterileri Ve Çıkardıkları Olaylarla İlgili Yazışmalar(50 Belge). Kurum: 230-0-0-0/Nafia Vekâleti. Dosya Ek: 34t. Kutu 88. Gömlek 17.Sıra 5. 09.12.1924.

Öğrenciler ardından Tramvay Şirketi'nin Metrohan'daki genel merkezine ulaşmalarıyla olay daha da büyümüş, şirketin öğle zamanlarına denk gelen saldırıda şirkette kimse olmadığından can kaybı yaşanmasa da şirket büyük bir zayıyata uğramıştır. Şirketin vekâlete yazdığı raporda durum tramvay şirketince şöyle hulasa edilmiştir: Kasım'ın on birinci Salı günü birkaç tıbbiye talebesi, tenzilatlı seyahat etmek hakkına sahip olduklarını iddia ederek seyrü sefer sırasında sorun çıkarmışlardır. Oysaki hükümet tarafından tasdikli Tramvay mukavelenamesinin on altıncı maddesi uyarınca mekatib-i aliye talebesi dışındaki on beş yaşına kadar olan talebe tenzilatlı tarifeden istifade edebilecekti. Şirket çalışanları ve kontrol memurları sadece görevlerini yaparak anlaşmayı uygulamaya çalışmışlardır. Belirtilen sebepler yüzünden İstanbul hududu üzerinde seyrü sefer bir süre durmuştur. (BCA, 230-0-0-0/ 34T, 09.12.1924; BCA, 30-10-0-0, 16.11.1924)

Şirket açıklamalarına; *"On ikinci çeharşenbe günü sabahleyin saat sekizi çeyrek geçe talebe aynı vukuatı tekrar ihdas etmişler ve bu veçhile seyrusefer yalnız İstanbul tarafında değil fakat köprüden de durdurulmaya çalışılmış, seyrüsefer ancak kırk beş dakika sonra tahtı temine alınabilmiştir."* şeklinde devam etmiş, On üçüncü günü öğleden sonra ki olayları ise delegelerin şirkete gelmesi ile uzman müdürle olayı çözmek adına görüşmek istediklerini belirttiklerini, şirketin delegeyi müdüriyet namına kabul ettiğini belirtmiştir. Talebe birliği delegeleri büyük vukuat gerçekleşmeden önce Darülfünunlu dört bin kişinin tenzilatlı tarifeye tabi tutulması talebini tevdi etmişler ve şirket müdüriyeti kendilerini cumaertesi sabahı saat dokuza kadar bilgilendirmezse cebr istimal edeceklerini ifade etmişlerdir. Ertesi günü tatil olduğundan polis umumiyesi ancak cumaertesi günü namaz vakti olan öğleden evvel saat onda tahriren haberdar edilebilmiştir. Konunun gerekli mercilere bildirilerek il yöneticileri ile çözülmeye çalışılacağını ancak tatil gününe denk geldiği için bir şey yapılamadığını

belirtmişlerdir. Şirket yetkililerine şehir yetkililerince; *Biletçiler ve kontrol memurlarına şaid talebe icrat alınmış talebini dermiyan edecek olurlar ise bu talebin nizamnameye muhalif olduğunu tekrar etmeleri ve mümkün olduğu takdirde talebe tarafından nam icraat tediyesinden olacak intinaya polis işhad eylemeleri ve fakat talebeyi tramvaydan atmakla icbar etmemeleri*" hakkında emirler ita olunmuştu. Bu durumdan anlaşıldığına göre talebenin seyahate devam ettirileceği, olay çıkarmazlarsa serbest bırakılarak kendilerine bilet ita olunmasına karar verilmişti. Tramvay şirketinin davranışlarının sebebinin anlaşma gereği olduğu öğrencilerce duyulunca öğrencilerin geri adım atılacağını düşünen emniyet ve şirket yöneticilerine göre; *"Bir hadiseye meydan verecek her türlü vesile ortadan kaldırıldığı halde hilaf intizar talebeden merkeb bir zümra harbiye meydanında cebren arabaların seferini tatil etmişlerdir. Bilahire cebirler nazeren polis müdahalesi üzerine silah istimal edilmiş ve seyrü sefer ancak öğleden yigirmi dakika sonra başlayabilmiştir."* denmiş, sonrasında ise öğrencilerin metrohandaki tramvay merkezine geldiklerini belirten şirket sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Saat buçuğa doğru müdüriyetten bildirildiğine göre camları kırmaya başladıkları ihbar edilmiş, sonra kapuların kapanmasını ve zabitanın da vukudan haberdar edilmesini emr eylemiştir. Saat bir buçuğa doğru talep etmeleri üzerine bu talepleri kabul olunmuştur."* Durumun bu hal alması üzerine İstanbul valisi saat iki buçuk raddelerinde şirketin üst yöneticilerini vilayet dairesine davet etmiştir. Davet sırasında şirket yöneticileri metro hanında cereyan eden büyük yıkımı ve yaşananları, kapılarının zorlanarak şirketin işgal edildiğini iddia ederek anlatmıştır.

Yapılan görüşmede Vali beğ talebenin mukaveleye göre böyle bir istekte bulunma haklarının olmadığını dile getirmiş, şirket de talebenin yatıştırılması için hükümetten yardım istemiş, bunun üzerine taşımacılık sırasında olan her türlü olayda şirketin sabır etmeleri vali bey tarafından şirkete iletilmiştir. Şirket yöneticileri ayrıca *"ihtilafın nafia vekâlet celilesine tevdi edilmesini teklif eylemişler, vekâlete iletilmesi ve çözülmesinin 10 gün sürebileceğini"* bildirmiş, emniyet ve şehreminliği ise durumun çözülmesinin planlandığı 10 gün için olayları yatıştırmak adına talebeye seyrü sefer sağlanmasını teklif etmiştir. Öğrenci 10gün seyrü sefer hakkı edinmiştir. Nafia vekâleti araştırma sırasında tramvay şirketi ile yazışmış, şirketten Ankara-İstanbul arası tramvay ücret tarifesi istenmiş ve neden bu olayların oluşmasına zemin hazırlandığı sorgulanmış, Ankara'dan tramvay şirketine gitmek üzere bir memur görevlendirilmiş, birkaç gün içinde memurun orada olacağı belirtilmiştir. (BCA, 230-0-0-0/ 34T, 09.12.1924.)18

Kasım günü Darülfünun Talebe Birliği, tüm üniversite ve diğer okul temsilcileriyle bir araya gelerek Vali Bey'in 10 günlük bu süresini uygun bulduklarını ve durumun takibini Ankara'da yapabilmek için talebelere de bir temsilci yollanmasına karar vermişlerdir. (Şahin. M, 2015, 265-280)

Yine yazışmada Vali beğ'in işgal edilen metro hanını ziyaret ettiği ve kanuna tevfi kanunla icra edilen tahribatın ve belirtilen hasarla ilgili tatbikatta bulunulacağını beyan buyurduğu görülmektedir. Vali bey'in verdiği söz doğrultusunda şirket yönetimi zarar veren öğrencinin hukuk önünde yargılanmasını istemiş olsa da dönemin kanunlarında böyle bir yargılanma için gerekli bir kanunun olmadığından sadece İstanbul Vilayet-i Aliyesine bildirilen tahribat üzerine şirketin işgali ile oluşan zararın karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca Nafia vekâleti araştırmaları sırasında öğrencilerin tramvay şirketince tahrik edildiği sonucuna ulaşması da sadece öğrencilerin suçlanmamasında etkilidir. (BCA, 30-10-0-0, 29.11.1924)

Şirketin beyanlarına göre ziyan şöyledir:

“Birinci intizar salonunda; yeşil renkli koltuklarından birisi, kahve renkli köşelik koltuklardan her ikisi, kahverengi iki kişilik bir koltuk kısmen, bir ihtisab sandalye kâmilen tahrib edilmiştir. Çeşitli ebatlarda on üç cam kırılmıştır. Kırmızırenkteki perdenin bir kenarı koparılıp götürülmüştür. Zil kabloları koparılmış, her biri yirmi beş mumluk üç elektrik ampülü kırılmıştır. Orta yerdeki masa tahrib edilmiş, üzerindeki kırmızı çuha örtü yoktur. İkinci intizar salonunda: Orta yerdeki masanın bir gözü çıkarılarak tahtaları ile bir koltuğun ayakları bir diğerinin ayakları ve arkası kırılmıştır. Yigirmi bir aded buzlu cam kırılmıştır. Dolabın kilitleri kırılmak suretiyle açılmış, biblolar dökülmüş ve bunlarla duvara yazılar yazılmıştır. Duvara yazılan yazılar şöyledir: Kapudan girince soldaki duvarda: Darülfünun 10-Türk/Kapudan girince sağdaki duvarda: yaşasın talebe birliği/yavaşsun Ticaret Mekteb-i aliyesi/ Kapudan girince karşıya gelen dolap kapusunda: Türk

Yedi millimize tahtında kristal bir büyük cam kâmilen kırılmış, camgan üzerindeki açık renginde dört perdeden üçü gayri mevcut birisi koparılmış bir halde mevcuttur.

Koridorlarda: 13 ve 14 numarulu odalar arasındaki dolabın bir camı kırılmış, içindeki yeşil perde gayri mevcuttur. Dolap dâhilindeki beş lambanın fanusları kırılmıştır. Bu lambalardan ikisi gayri mevcuttur. Dolaptaki dosyalar kısmen yırtılmıştır.İtfaiye muhafazasına mahsus iki dolabdan her birinin birer camı kırılmıştır. Eltarık locası cemekehanının camı her iki eltarık çingırağı müşar kotasının camları ve dâhili gizlik mahalindeki bir eltarık çingırağı müşar kotasının camı ve dâhili kırılmıştır.

Koridor duvarlarına malik ve tunçdan mamul üç şamdan yerlerinden sökülmüştür. Her üçü de gayri mevcuttur. Kapıdan girince sağ taraftaki yigirmi dört cam, solda 23 cam kapılarda ve etrafta 9 cam kırılmıştır.

5. katta; Yedi milimetre tahtında kristal bir büyük cam kâmilin, İntizar salonunda bir ahşap iskemle kısmen tahrip edilmiştir.4. katta; Madhal cemekehan bir aded piriñç perde çubuğu ve perde gayri mevcuttur.

3. katta; Bir hasar yoktur.2. katta; Büyük bir cam kırılmıştır. Yukarıdan düşen cam parçalarının tesiriyle kırılmış olması muhtemeldir.1.Katta; Koridordaki cam dolabın kilidi zorlanmış ve kırılmıştır. Kilit gayri mevcuttur. Büyük serdivanın 2. Ve 1. Katları arasındaki kısmında bir aded kalın kristal cam kırılmıştır.

Zemin katta; Büyük kapının üzerindeki iki kalın buzlu cam, büyük üç kapıda bir kalın düz cam, cemekehânda bir kalın cam, memurin kalemi odaları mahalindeki kapunun iki camı ile memurin müdir muavini odasında otuz iki kalın düz cam on altı kalın buzlu cam kırılmıştır. Bu odadaki büyük iki perdeden birisi tahrip edilmiş diğeri koparılmıştır. Üzerindeki billur kalemlik kırılmıştır. Bu oda ile yanındaki memurin kalemi bölmesinde bir aded buzlu cam ile Memurin kalemi odasında sekiz kalın düz ve sekiz kalın buzlu cam kırılmıştır.

Yeovmiye kalemi odasında pençelerde kırk sekiz kalın düz cam ve bölmelerde altı büyük buzlu cam ve ampül kırılmış, bir elektrik masa lambası tahrip edilmiştir. Zemin katı ile birinci kat arasında cam ve buraya çıkan kapıda iki cam kırılmıştır. Bekçi

odasının sokağa nazır yerde on iki kalın düz cam ve camekanlar kırılmıştır.

Bina harcında: büyük kapının sağ başındaki “tesisat elektrikiye Türk anonim şirketi” “İstanbul Türk anonim elektrik şirketi” yazılarına havi iki cam loca kâmilen kırılmıştır. Elektrik lambalarından her ikisinin kablosu ve birisinin ampulü kırılmıştır. Köşedeki elektrik lambasının kablosu kırılmıştır.

Ayrıca; Tramvay arabalarında ortaya çıkan hasarat, 12 kontroller kaynağı eksik:33.54 lira, 10 küçük silindir eksik: 6.05 lira, 90-160’luk 4 kristal cam kırık: 50.49 lira, 90-130’luk 2 adedi kristal cam kırık: 2.69 lira, 40- 90’luk 5 aded kristal cam kırık: 4.14 lira: 10-90’luk 1 aded kristal cam kırık: 1.34 lira olup, yekun 99.45 liradır.” (Tablo-2)

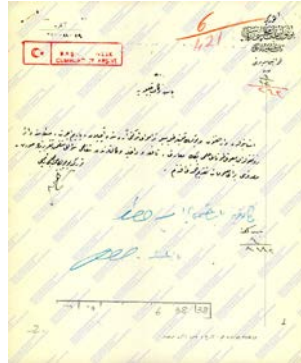
Tablo-2: Şirketin zayıfatını özetlediği yazışmalar/ TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. Kurum: 230-0-0-0/Nafia Vekâleti. Dosya Ek: 34t.(50 Belge) Kutu 88. Gömlek 17.Sıra 5. 09.12.1924.

Şirket, Baş Vilayet-i Celleye durumu, İstanbul’da Darülfünun Tıbbiyesinin tramvay kumpanyasına tecavüz maddesine dair olarak İstanbul vilayetinde olan olaylar başlığıyla 15 Teşrinisani 1924 tarihinde bildirmiş, daha sonra da durum Dâhiliye Vekâletine intikal etmiştir. Durumun belgede tecavüz olarak adledilmesi öğrencilerin haksız olduğu izlenimiyle bildirildiğine kanaat getirilmesine sebep olmuştur. (BCA, 230-0-0-0/34T, 09.12.1924; BCA, 30-10-0-0/16.11.1924; Ünal, 1978, 2-4)(Tablo-3)

Tablo-3: Darülfünun öğrencilerinin tramvay ücretlerini protestosu/ BCA. Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Kutu 141. Gömlek 9. Sıra 5. 16.11.1924.

19 Teşrinisani 1924'de İstanbul Vilayeti Aliyesine şirketin yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre şirketin öneriyi dikkate alarak olay çözülene kadar öğrencilerin 10 gün seyrü sefa etmelerine izin verdiği görülmüştür. Olayın çözülmesi oldukça uzun sürmüştür, durum meclise de intikal etmiştir. Meclisteki tartışmalarda, İstanbul'da Darülfünun ve büyük mektepler tbbiyesiyle tramvay şirketi arasında açılan "yarım icraat" meselesine dair Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi beğ Maarif, Nafia ve Dâhiliye vekâletlerinden, "kan dökülmesine sebebiyet veren(yarım ücret) meselesinin ve Koca Türk talebesinin sokaklarda vurulmasına hala neden izin verildiği?" sorulmuş, son durumu öğrenmek istediğini belirterek Türk talebesinin uğradığı durumun çözümü için vekillere çağrıda bulunulmuştur. (BCA, 30-10-0-0, 29.11.1924)

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Önergisi/ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA). Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Kutu 6. Gömlek 38. Sıra 38. 29.11.1924.

Kasım 25'inde dolan süre sonrasında Tramvay Şirketi yetkilileri durumu Vali Bey'e bildirir. Buna göre öğrenciler tam bilete tabi olacaklardı. Öğrenciler bunun üzerine tramvaylara binmeme kararı alırlar. Vekâlet, Ankara'nın kararını, ortada mukavele olduğundan dolayı şirketi kabule zorlayamayacağı yönünde açıklayarak öğrencilerin isteklerine cevap vermiştir. Bunun üzerine yaptıkları toplantı sonrasında üç önemli karar alan talebe birliği; "Hükümete esef bildiren telgraflarının çekilerek gençlik ruhunu göstermeyi, miting ile kamuoyunu bilgilendirmeyi, miting toplanması gerçekleşemezse tekrar bir kongre gerçekleştirilmesi planlanarak, ilk iş olarak da toplu olarak tramvayı takip ederek Eminönü'ne kadar yürünmesini" planlamıştır.(Şahin M, 2015, 265-280)

Olayın tarafları olan Baş Vilayeti Celile, Dâhiliye ve Nafia Vekâletleri, Emniyet Müdürlüğü, Şirket yöneticileri ile Darülfünun öğrencileri arasında oldukça uzun sürede sonuçlanan Tramvay meselesi Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk büyük gençlik hareketi olarak kabul edilebilir. Vaka, öğrencilerin isteklerinin kabul edilmemesiyle sonuçlanmış olsa da, öğrenci birliğinin bu tutumu ve yabancı sermaye karşısında direnmesi oldukça kıymetlidir. Sonraki yıllarda üniversite öğrencilerinin elde edeceği "öğrenci indirimi" haklarının da ilk adımı olan bu hareket, aynı zamanda yabancı şirketlerin millileştirilmesi yolunda başlatılan mücadelenin de hızlanmasına sebep olmuştur. (Ünal, 1978, 2-4.)

3. Olayın Kamuoyuna Yansımaları

Konuyla ilgili dönemin gazetelerinden Akşam, Cumhuriyet, İkdam, Vakit, Vatan, Tanin ve Hakimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkâr, İleri ve İstikbal gazeteleri bir üniversite kütüphanesi mikrofilm odası kullanılarak olayın geçtiği tarihin öncesi ve sonrası temel alınarak taranmıştır. Gazetelerde olay ilk günlerde şaşkınlıkla dile getirilmiş, 40 para için ayaklanma olur mu cümleleri yer almıştır. İlerleyen günlerde konuyla ilgili yabancı sermayeye karşı öğrenci ayaklanması olarak yer alan mevzunun kamuoyunda öğrenciler lehine dön-

düğü, öğrencilere desteğin arttığı, olayın tahkikatının gün gün gazetelerde yer aldığı gözlenmektedir.

15 Kasım günü Tanin gazetesinin ikinci sayfasında Darülfünun talebesi başlığı yer almış, konuyla ilgili geniş izahat verilmiştir. 16 Kasımda Akşam gazetesinin ilk sayfasından verilen haberde “Talebelerle Kumpanya Arasında Bir Hadise” başlığı atılarak gelişen olaylar özetlenmiştir. Haberlerde tramvayın arkasına çocukların asıldığı, seyrüseferlerin durma noktasına geldiğine değinildikten sonra Darülfünun emininin konuyla ilgili beyanatlarına yer verilmiş, Vatan gazetesinde ise Tramvay Şirketi ve Darülfünun talebesi arasında ihtilaf başlığı atılarak haber ikinci sayfadan duyurulmuştur. İstanbul halkının durumu şaşkınlıkla izlediğini belirten Akşam gazetesinin 17 Kasım haberlerinden anlaşıldığına göre öğrencilere hak verilmiştir. Vatan gazetesinin 17 Kasım haberinde ise ihtilafın devam ettiği ve son kararı Nafia vekâletinin vereceğine değinilmiştir. Yine 17 Kasım tarihinde Tanin ve Cumhuriyet Gazeteleri Darülfünun Emin’inin açıklamalarına yer vermiş, dönemin emini öğrencilerinin arkasında bir tutum izlediği anlatılmıştır. Geniş bir şekilde sütunlarda anlatılan haberde hem Darülfünunların beyanatlarına hem de şirketin beyanatlarına yer verilmiştir. 18 Kasım Vatan Gazetesinde Rauf Bey tarafından Darülfünunun ziyaret edildiğine yer verildikten sonra 19 Kasım’da ise ihtilafın devam ettiğine değinilmiştir.

19 Kasım İleri gazetesinde Tramvay şirketinin açıklamalarına yer verilmiş, “Tramvay şirketi ne diyor? Dün Açıklama Geldi” denmiş, valiliğe iletilen durum burada da tekrarlanmıştır. Yapılan açıklamada 15 yaşa kadar olan kişilerin durumu belge ile kanıtladıklarında indirim hakkına sahip olduklarını, o yüzden öğrencilerin durumda haksız olduğunu belirtmişler, ancak olayın tahriklerle büyüyerek yaralanmaya gittiğini, ancak bu duruma kumpanyanın dâhil olmadığı vurgulanmıştır. Tanin gazetesi 16 Kasım’dan itibaren ilk iki sayfasından duyurduğu Darülfünun hadisesi yazı dizisine 19 Kasım’da Tramvay Şirketi’nin zarar ve ziyanlarını talep ettiğini belirterek devam etmiştir. 21 Kasım’da yine İleri’de ise Nafia vekâleti başlığı atılmış, Sayfa 1’deki haberde tramvay şirketinin vekâletçe haklı görüldüğü belirtilmiş, ayrıca gazete haberinde Darülfünun öğrencileri yüzünden tramvay seyahatlerinin gerçekleşemediği, mukavelede münderiç tarifeden mekteplilerin on beş yaşına kadar olanlarının indirim alabileceği belirtilmiştir. Dönemin Nafia vekili Sü-

leyman Sırrı Bey verdiği beyanatta; *“Tramvay şirketi ile Darülfünun-u Aliyye Mektebi talebesi arasındaki seyahat meselesinde tramvay şirketi haklı görülmektedir.”* demiştir. Gazetenin 22 Kasım günü 3. sayfasında ise hadisenin tahkikatı başlığıyla konunun araştırıldığı, Darülfünun talebesinden üç efendinin isticvap(sorguya çekilme) edildiğine yer verilmiştir. 22 Kasım Akşam gazetesinin altıncı sayfası haberinden anlaşıldığına göre tahkikatın devam ettiği ancak konuyla ilgili Nafia vekâletinin henüz karar vermediği anlaşılmaktadır.

25 Kasım'a gelmesine rağmen olaylar durulmamış, Vakıf gazetesinin haberinde ilk olayın vuku bulmasından sonra neredeyse her gün bir kaç tramvay olayı gerçekleştiği belirtilmiş, bu tramvay vakalarının birçoklarına tramvayların sebep olduğuna yer verilmiştir.

Vatan gazetesi talebe ve tramvay hadisesi yazı serisinde önce 15-20 Kasım tarihleri arasında olayları özetlemiş, ardından hala tahkikat yapıldığını, tahkikat sonrasında polis memuru Hayri Bey'in istifa ettiğini, ancak durumun yatışmadığı belirtilmiştir. 26 Kasım tarihindeki haberinde ise olay çözülmezse öğrencilerin tramvaya binmeyi bırakacaklarına değinilmiştir.

Olayların çözülemediği 28 Kasım'da Tanin'den geçen haberlerde 10 gündür devam eden duruma dikkat çekilerek Talebe Birliğinin konu hakkındaki görüşleri aktarılmıştır. Talebe birliği yabancı sermayenin Yeni Türk devletinde başına buyruk davranamayacağına vurgu yapmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi olayların başladığı günlerden itibaren olaya büyük ehemmiyet vermiş, 16 Kasımdan itibaren sırasıyla haberlerinde Tramvaylar ve Talebeler, Darülfünun Talebesi Meselesi, Darülfünun Talebesi Tramvay Kumpanyasına Karşı, Olaylar 10 günlüğüne Son Buldu, Darülfünun Tramvay Meselesi Hal Ediliyor, Darülfünunular Tramvaylara Nasıl Binecekler, gibi başlıklarla 28 Kasım'a kadar haberlerine aralıksız devam etmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş ve parti programı oluşturma dönemine denk gelse de gazetelerin ilk sayfalarında yer alacak kadar yankı uyandıran, üç öğrencinin yaralanması ve şirket genel merkezinin tahribiyle sonuçlanan olayın yankıları şirketin genel sekreterinin açıklamaları ile sürmüştür. Şirkete göre bu olay Türkiye açısından ağır olabilir ve Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı şirketler ürkerek yatırım yapmaktan vazgeçebilirdi. Genel sekreter ayrıca: *“Linç kanunu dünyanın hiçbir yerinde cari değildir.*

Şirketin kuvvet ve cebir karşısında itaat edeceğini zannetmek hatadır. Talebenin galeyanından şikâyet etmek istemiyoruz. Biz burada bir kanunu müdafaa ettik. Bizi endişeye düşüren mesele maddi zarar değil, manevi zarardır. Türkiye'nin sermayeye ihtiyacı vardır. Bu sermaye ise ancak Türkiye'de istikrarlı bir vaziyetle gelebilir, bu hadiseler arzu edilen istikrarın Türkiye'de mevcut olmadığını gösterir ki bu takdirde ecnebi sermayeyi getirmek hatadır.” diyerek bir nevi tehditvari bir üslupla karşılık vererek şirketi ve haklarını korumaya çalışmıştır.(Ünal, 1978, 2-4.)

Tartışma ve Sonuç

Arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri doğrultusunda incelenen çalışma sırasında tramvay kumpanyası ve öğrenci ihtilafında öğrencilerin mukavele doğrultusunda davranmadığı, mukaveleyi değiştirmek adına taleplerde bulunarak şirket ve Nafia Vekâletine dilekçeler aracılığıyla ulaşarak süre tanıdıkları gözlenen bulgularımız Mustafa Şahin'in yaptığı çalışmayla benzer sonuçlar içermektedir. Konuyla ilgili bir diğer çalışma olan Ertan Ünal'ın mukavele kısmından bahsetmediği, vakayı sadece milli unsurlar ile yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'nden alışık oldukları rahat tutumlarına karşı olarak çıkarıldığı beyan edilmiştir. Oysa olayın ortaya çıkışı öncelikle öğrenciler tarafından Darülfünun emini ile yaptıkları ilk toplantıda şöyle açıklanmıştır: Öğrenciler, okul hayatlarında zorlandıklarını, ekonomik zorlukların en önemli sıkıntıları olduğunu, bunun için çareler aradıklarını ancak bazı şirketlerin kendilerine yardım ederken, bazılarının ise direndiğini bildirmişlerdir. Ayrıca öğrenciler durumun çözümü için şirkete başvurduklarını, şirket hareket geçmezse her türlü yönteme başvurabileceklerini bildirdiklerini söyleyerek Cuma akşama kadar şirkete verdikleri süreyi burada yinelemişlerdir. Bu bilgiler dikkate alındığında olay, öğrencilerin yabancı sermayeye karşı olmalarıyla çıkmamıştır. Uygun hizmet alabilmek adına başvuruları söz konusudur. Olay zaman içerisinde milli unsurları da içinde barındıran bir hal almıştır. Bu durumu şirket işgali sırasındaki duvar yazılarındaki “Türk”, “Talebe Birliği” sloganları ve ayrıca meclis yansımaları sırasındaki öğrencilere ithaf edilen “Koca Türk” ifadeleri de kanıtlamaktadır. Bu bilgiler bağlamında çalışmamızın bulguları Şahin'in çalışmasıyla benzer, Ünal'ın çalışmasıyla farklı değerlendirilmiştir.

Yine çalışmamızı oluşturan olay sırasında yaşanan hadiseler ve Hayrettin Polis hakkındaki bilgi ve düşünceler açısından olayı süreli yayınlar ile değerlendiren Şahin'in çalışmasıyla çalışmamız benzer bulgulara sahiptir. Yine Şa-

hin'in çalışmasında şirkete verilen zarar ortaya konmuş, ancak Ünal'ın kaleme aldığı yazısında şirketin zayıfına yer verilmemiştir.

Cumhuriyet'in ilanının ardından ilk öğrenci hareketi olan bu olay bir diğer açıdan değerlendirildiğinde 40 para indirimdi ne başına buyrukluk ne de vandallık. Olay gazetelerde genel hatlarıyla öğrencilerin ve tramvay şirket binasının zarar görmesi üzerine kurulu gibi gösterilmekteydi. Talebe birliğinin etkisiyle de genişleyen olayda Darülfünun öğrencilerine Darülfünun emni de destekleyen açıklamalar yaparak öğrencilerinin arkasında bir tutum izlemiştir. Bu durum geçmiş öğrenci olaylarındaki Saip Paşa'nın tutumuyla benzerdir. Olaya geniş ölçekte bakıldığında pek çok problem ile karşılaşmaktadır. İlki kurtuluş savaşı sırasında milliyetçilik esasıyla emperyalizme karşı verilen mücadelede olduğu gibi yine milli unsurlara bağlı olarak kurulan Yeni Türk Devleti'nde söz sahibi olması gereken kesimin Türkler olması gerektiğine olan inançtı. Bu ulusallaşma hareketi dönemin ticaretten sağlığa, sağlıklı ve gürbüz Türk çocuğu yetiştirmeden dilde ve hukukta ulusallaşma politikalarına kadar ülkenin pek çok uygulamasında kendini göstermekte olduğu dönemin politikaları incelendiğinde görülebilir. Yeni Türk gençliğinin yaşadıkları ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak adına kaynaklardan eşit yararlanım ve kullanım haklarını istedikleri için başlattıkları bu olay, tabii oldukları devlet yöneticilerinden yabancı sermayenin kar amaçlı politikalarını düzenlemesi için talepte bulunmalarıyla başlamıştır. Olay zamanla milli bir meseleye de dönüşmüş, yabancı şirkete karşı toplu olarak direnişin gücü de gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar çerçevesinde verdiği pek çok hakkın süresi dolan anlaşmalar ile ortadan kalkması ve tamamen Türk egemenliğinde bir yönetimin sağlanması ulusal kesimlerin içten içe istediği durumdu. Cumhuriyetin ilanının 13. ayında asırlar süren bir İmparatorluğun enkazı ortadan kaldırılmalı, siyasi zafer ekonomik-hukuki ve pek çok diğer alandaki zaferlerle taçlandırılmalıydı. Saltanatın son dönemlerinde yabancı devlet ve şirketlere verilen imtiyazlar henüz ortadan kaldırılmamış, Belçikalıların elindeki Tramvay Şirketi de dâhil birçok şirket halkla olan ilişkilerini sonlanmayan anlaşmalara dayanarak biraz da başlarına buyruk yürütmekteydi. Bu durum ülkenin sorunlarına duyarlı talebelerin de tepkisini çekmiş ve yukarıda belirtilen olayın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İkinci gözden kaçırılmaması gereken önemli husus ise olay sırasında Tramvay şirketi-

nin bizzat dahil olmadığı ve anlaşma maddelerini uyguladığı bilirse de şirketin öğrencilerin yüzyüze görüşme taleplerini kabul etmedikleri gibi dilekçelerine de cevabı geciktirmiş olduklarıdır. Ayrıca bu özensizliklerine ek olarak olay sırasında öğrencileri tahrik ettikleri de önemli bir gerçektir. Özetlenecek olursa öğrencilerin Tramvay Şirketi'yle görüşme talepleri kabul edilmemiş, dilekçe ile bildirilen isteklere verilen süre içerisinde bir açıklama getirilmemiştir. Öğrenciler, şirketle sağlamaya çalıştıkları tenzilat isteğini başka şirketlerle sağlamışlardı. Şirketin işte bu sert tutumunun da olayın daha da büyümesine sebebiyet verdiği olaylar sırasındaki hadiselerden anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak tramvaylarda olay çıkmasını önlemeleri amacıyla görevlendirilen görevlilerin kışkırtmaları ile olayın büyümesi ve öğrencilerin kendilerini kızgın kalabalık içerisinde bulmaları sonrasında silahların patlaması ile sağlık öğrencilerinin yaralanması da büyük önem taşımaktadır. Olayın büyümesi sonrasında gelişen durum, öğrencilerin ulusal direniş hareketini ilk amacından saptırılmış, etki-tepki silsilesiyle durumun içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olmuştur.

Bir diğer önemli husus ise Tramvay şirketinin tabi olduğu devlete karşı adeta tehdit içeren "böyle davranılırsa yabancı sermaye ülkeye gelmez" diyerek bir beyanat vermesidir. Talebelerin direnişlerinin bu noktaya gelmesindeki etkenlerden biri de işte şirketin olayın yaşandığı zaman boyunca tehditvari ve geri adım atmamakta ısrarlı olan davranışlarından, uyum sağlamak adına adım atmamasından kaynaklanmaktaydı. Şirketin olay karşısındaki tutumu; "geri adım atmamak, öğrenciyi galyana getirmek, yapılan görüşmelere rağmen her hangi bir indirim isteğini kabul etmemek ve hatta devlete yeni kurulan devletten yabancı sermayenin el çekebileceği yönünde gözdağı vermesi" şeklinde olmuştur. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi yabancı sermayenin olay karşısındaki tutumu, dönemin öğrencilerinin yeni rejimin etkisiyle yeni kurulan milli bir devlette yabancı sermayeye karşı olumsuz bakışlarını pekiştirmekteydi.

Kaynakça

Akşam Gazetesi. Talebelerle Tramvay Şirketi Arasında Bir Hadise. 15-18 Kasım 1924.

- Baş, Y. "Osmanlı Toplum Yapısı." (Osmanlı Tarihi), Ed: Özkan SH.). İstanbul: İdeal Yayınları, 2019; 5-38.
- BOA. Ziyaret. Taltifat. Atiyye. Abdülaziz Sultan. 10 Ocak 1286. Hr:Mkt.650.93. Cumhuriyet Gazetesi. Darülfünun Talebesi. 16-28 Kasım 1924.
- Çağlayaner, H. "Jön Türklerden son Türklerle Tıbbiyeli / Bir Tıbbiyelinin Öyküsü." *Tahud* 2003; 1-78.
- Çakmak, F- Akçiçek, E. "Sivas Kongresi"nde Bir Tıbbiyeli: Dr. Hikmet Mehmet(Boran) Bey, *Vatan ve Sihat Tıbbiyenin Yurtseverliği*". Editörler: E Akçiçek, F Çakmak. Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları. İzmir: Bassaray Matbaası 2015; 221-8.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi. Dh.İ.Um.Ek. Gömlek 106. Sıra 13. 05.05.1335.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 230-0-0-0.Kutu 88. Gömlek 17. Sıra 7. 17.10.1919.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 30-18-1-1. Kutu 7. Gömlek 20. Sıra 13. 14.06.1923.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. BEO. Gömlek 2207.Sıra 165455. 08.08.1321.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. 230-0-0-0/Nafiavekâleti. Kutu 87. Gömlek 11. Sıra 1. 6 Ocak 1915.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.230-0-0-0.Kutu 24.Gömlek 11. Sıra 11. 01.03.1914.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. A.{DVNSMHHM.d...Gömlek 5. Sıra 1150/1235. 15-20.08. 0973.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. A.}Dvn.Mkl. Gömlek 56. Sıra 90. 16.03.1332.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. A.}Dvn.Mkl.Gömlek 10. Sıra 1. 4 Ocak 1288.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. A.)Dvn.Mkl.Gömlek 46. Sıra 4. 3 Nisan 1324.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Ae. Smdh.I..Gömlek 18. Sıra 1044. 22.-05. 1162.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Ae. Smdh.I..Gömlek 18. Sıra 1047. 22.-05. 1162.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Ae.Smmd.IV.Gömlek 49. Sıra 5676.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. BEO. Gömlek 4461. Sıra 334559. 05.06.1335.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Dh.İd.Gömlek 161. Sıra 27. 08.08.1332.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Dh.Mui.Gömlek 34. Sıra 34. 11.03.11.03.1328.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. HH.İ. Gömlek 28. Sıra 51. 14.01.1275.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Hr. Sfr. Yer Ve Gömlek:582. 128. 31.05.1891.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Hr. To..Gömlek 453. Sıra 71.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Hr.Hmş.İšo. Gömlek 2. Sıra 11. 11.03.1330.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Mf. Mkt. Gömlek 1198. Sıra 10. 22.06.1332.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Mf. Mkt. Gömlek 1220. Sıra 79. 24 Ocak 1335.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Mf.Mkt.Yer Ve Gömlek: 15.153. 28.10.1290.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Mv. Gömlek 227. Sıra 122. 25.06. 1330.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Oveen İsimli At Arabası Reklam Broşürü. Y..Prk.Tkm. Gömlek 35. Sıra 16. 29.12.1312.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 2390. Sıra 37. 5 Kasım 1285.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 2851. Sıra 13. 17.10.1285.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 2855. Sıra 20. 03.07.1286.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 2858. Sıra 43. 17.04.1289.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 2862. Sıra 19.17 Nisan 1289.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Şd. Gömlek 690. Sıra 44. 26.11.1296.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.Mf.Mkt. Yer Ve Gömlek:12.89. 24.05.1290.
- Engin, V. "İstanbul'da Kara Ulaşımı". *Büyük İstanbul Tarihi. İsam*. Cilt 6, 2915; 390vd.
- Hakimiyet-i Milliye. Darülfünunlular Ve Tramvay İhtilafı. 24-26 Kasım 1924. İleri Gazetesi. Darülfünun Talebesi İle Tramvay Kumpanyası, 11-22 Kasım 1924.
- İpşirli, M. "Araba". *DİA*, III.Cilt. İstanbul 1991; S.242-245.
- Öztürk, H - Şaylıgil, O. "Osmanlı Medreselerinden Tıp Fakültesine." *Konuralp Tıp Dergisi*.7(3) 2015;174-185.
- Öztürk, H. *Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroisse Bernard*. Eskişehir: ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Şahin, M. "Darülfünun Talebe Cemiyetince Gerçekleştirilen Bir Eylem: Tramvay Olayı". İçinde: *Vatan ve Sıhhat Tıbbiyenin Yurtseverliği*. Editörler: E

Akçiçek, F Çakmak. Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları. İzmir: Başsaray Matbaası 2015; 265-280.

Tanin Gazetesi. Darülfünun Talebesi Yazı Dizisi, 16 Kasım- 6 Aralık 1924.

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. Darülfünun Öğrencilerinin Tramvay Ücretlerini Protestosu. Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Kutu 141. Gömlek 9. Sıra 5. 16.11.1924.

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. İstanbul'da Üniversite Öğrencileri İle Tramvay Şirketi Arasında Ücret Tenzili Konusunda Çıkan Olaylara Dair Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi'nin Önergesi: BCA. Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü. Kutu 6. Gömlek 38. Sıra 38. 29.11.1924.

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. Tramvaylardan Darülfünun Talebelerinin Yarı Ücretle Faydalanmaları İle Darülfünun Talebelerinin Gösterileri Ve Çıkardıkları Olaylarla İlgili Yazışmalar(50 Belge). Kurum: 230-0-0-0/Nafia Vekâleti. Dosya Ek: 34t. Kutu 88. Gömlek 17.Sıra 5.09.12.1924.

Ünal, E. "40 Para İçin Direnişin Ardındaki Gerçekler." *Yıllar Boyu Tarih*. Sayı 4, 1978; 2-4.

Vakit Gazetesi. Darülfünun Talebesi-Tramvay Hadisesi...15-25 Kasım 1924.

Vatan Gazetesi. Darülfünun Talebesi İle Tramvay Şirketi Arasında İhtilaf, 16-26 Kasım 1924.

Vatan. "Paris'in Garnier'si Neyse, İstanbul İçin De Naum Tiyatrosu Oydu." 16 December 2010.

Yıldırım, N. "İstanbul Tıp Fakültesi Tarihine Bakış." *file:///C:/Users/HLY/Downloads/Nuran_Yildirim_Istanbul_Tip_Fakultesi_Ta.pdf*. Erişim Tarihi: 03.04.2023.)